

פנינים משולחן רבינו הגאון

רבי אברהם גנחובסקי זללה"ה

פרשת תולדות תשפ"א • גליון ת"ד

לע"נ הרבנית הצדקנית מרת אסתר הדסה ע"ה בת הר"ר רפאל יונה זצ"ל

אך בתשובות ריב"ש (סי' שכ"ח) כתב דלא יתכן, וכתב דאינו ראינו מהמכירה של עשו, מכיו שזה היה לפני מתן תורה ומאן לימא לן דאז לא היה אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, אלא ביאר שהשבועה היתה רק לרווחא דמלתא, שלא יערער עשו בדבר, כי הכירו יעקב בוד יהיר ואיש זרוע, לפיכך השביעו.

ויש להעיר, דלפי זה בנדר ליתן דבר שלא בא לעולם לצדקה או להקדש, יחול גוף ההקדש מחמת בל יחל, וברמב"ם (פ"ו מהל' ערכין ה"ג) משמע דאיכא רק חיוב על גופו לקיים השבועה אבל הקנין לא חל.

תו תיקשי מסוגיא דיכיר (קידושין ע"ה ב') דאמרינן דבעינן קרא דהאב נאמן על הבכור לתת לו פי שנים, ומקשינן גם בלא קרא דייאמן במיגו דיקנה לו הנכסים, ומשני דבעינן קרא לנכסים שנפלו לו לאחר מכן, שהם דבר שלא בא לעולם ואינו יכול להקנותם, ותיקשי הרי אכתי בידו להשבע על המקח וכך יכול להקנות לבנו גם דבר שלא בא לעולם.

תירוץ ב' - קודם מתן תורה

הנה תירץ בריב"ש הנ"ל דקודם מתן תורה מהני מכירה על דבר שלא בא לעולם.

והקשה על זה בשואל ומשיב (תליתאה, ח"ב סי' קס"ג) מהא דכתב ברמב"ם (פ"ו מהל' ערכין ה"ג) הנ"ל, דאע"ג דאין אדם מקדיש דבא שלא בא לעולם, מכל מקום יכול להתחייב להקדיש, ויליף מקרא דיעקב כל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך, ולהריב"ש מאי ראייה הא הוה קודם מתן תורה, אלא על כרחך דרמב"ם לית ליה הך דריב"ש. [ועיין בפרדס יוסף כאן]. תו תיקשי דהא אמרינן (יומא כ"ח ב') שהאבות קיימו כל התורה כולה.

תירוץ ג' - בדיניהם

הנה אמרינן בגמרא בבא קמא (ק"י א') דישיראל ועכו"ם שבאו לדין, אם אתה יכול לזכות ישראל בדיני העכו"ם, זכהו ואמור לו כך דינכם. מעתה יש ליישב דהרי בדיניהם מהני מכר על דבר שלא בא לעולם, ואם כן שוב זכה יעקב.

אך באמת זה אינו, דהא אמרינן בגמרא קידושין (י"ח א') דנכרי יורש אביו דבר תורה, מקרא דירושה לעשו נתתי את הר שעיר, ודחינן ישראל מומר שאני, חזינן דעשו לא היה דינו כנכרי אלא כישיראל מומר. [ובתוספות בקידושין (ל"ט ב' ד"ה מחשבה) כתבו דאצל נכרי מחשבה רעה מצרפה למעשה ויליף מהך דעשו דאמרינן דמחשבתו להרוג ליעקב מצרפה למעשה, וצריך עיון הא היה ישראל מומר].

תו יש לדון, דכיון דאם ירצה יעקב יוכל לבטל המקח מפאת דינו, אם כן כיון דאיהו יכול לבטל, גם עשו יוכל לבטל.

[ויש לעיין בדברי נתיבות המשפט באונאה אמאי רק אחד יכול לבטל. ולפי זה בכל מקח שחל בדיניהם או להיפוך נימא הכי. ועיין בתוספות בגיטין (י"ג ב' ד"ה במעמד) לענין מעמד שלשתן שכתבו לענין האי מקח טענת דינו ודינכם].

תירוץ ד' - לך חזק וקני

יש לדון ליישב, אם נימא דבדבר שלא בא לעולם מהני הקנין אחר כך מפאת לך חזק וקני, אם כן נימא דכך הוה בעשו שהסכים שיעקב יקנה הנכסים לאחר מיתת יצחק, ונהי דיוכל לחזור בו, מכל מקום אהני אם לא יחזור.

מכירת הבכורה שלא בא לעולם

וַיִּמְכֹּר אֶת בְּכוֹרְתּוֹ לְיַעֲקֹב (כ"ה ל"ג)

הנה איתא בקרא מכירת הבכורה, שעשו מכר ליעקב פי שנים בהירושה שעתיד לירש מיצחק.

והקשו קמאי היאך עשו היה יכול למכור את הבכורה, הא אין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, וכמו דאיתא בגמרא בבא מציעא (ט"ז א') דהאומר 'מה שאירש מאבא מכור לך' לא אמר כלום, דבחי אביו אכתי לא ירשו, ואין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם. והכי נמי הבכורה לא היתה של עשו עד שיצחק ימות.

והנה בעיקר הדין דהקנאה בדבר שלא בא לעולם, הוא פלוגתא דתנאים, ולדעת רבי מאיר באמת אדם יכול להקנות דבר שלא בא לעולם. ואם כן יש לדון דעכ"פ לשיטת רבי מאיר אתי שפיר קושיין.

א. כסף בקנין כסף

אך אכתי תיקשי, היאך יעקב קנה הכסף שהיה ליצחק, הרי הקנין היה על ידי שוה כסף של נזיד עדשים, והא כתב הגרע"א (קמא ס"י קל"ב) לענין סוגיא דיכיר, ועוד עיין בחידושיו בבא מציעא מ"ד ב' על תוספות ד"ה נעשה) דכסף לא נקנה בקנין כסף.

ב. מטלטלין בקנין כסף

תו קשה, לריש לקיש דמעוות אינם קונות מטלטלין, היאך יקנה פי שנים במטלטלין שהיה ליצחק. אמנם הרי איתא במרדכי דמהני להקנות דבר שלא בא לעולם היכא דחייל הקנין גם על דבר שיש בעולם. [עיין תשובות הגרע"א תניינא ס"י צ"ז].

ג. עבידי דאתי

תו קשה, דהרי גם לרבי מאיר יכול להקנות דבר שלא בא לעולם רק אם עבידי דאתי.

אך יש לומר דהא כתבו תוספות (בבא בתרא ע"ט ב' ד"ה אימור) דבמקדש נכרית לאחר שתגיייר, אע"פ דלא עבידי שתגיייר, מכל מקום מהני לרבי מאיר כיון דהגוף ישנו בעולם אלא שאינו ראוי לקנין חשיב כמו עבידי דאתו. ואם כן הכי נמי הירושה ישנה בעולם אצל יצחק.

אך אכתי תיקשי מהו בדברים שאינם עדיין בעולם ורק אחר כך יהיו אצל יצחק, דבכהאי גוונא הגוף לא היה בעולם.

תירוצים על הקושיא הנ"ל

הנה בקושיא הנ"ל היאך הקנה דבר שלא בא לעולם, מצאנו כמה תירוצים:

תירוץ א' - שבועה

הנה תירץ בבעל הטורים (הארוך) בשם הרא"ש, דכיון דעשו נשבע, מהני מדין מקח.

ומוכיח מכאן שמי שמוכר לחבירו דבר שאין הקנין חל עליו, כגון מה שאירש מאבא שהוא דבר שלא בא לעולם, ונשבע עליו, המכר חל מכח השבועה.

שבא לעולם ביחד עם דבר שלא בא לעולם, דמכיון שקנה מה שהוא בעולם היום, קנה גם מה שעדיין לא בא לעולם. אמנם יש לחלק, דלא דמי, דגם העבודה אינו בעולם אלא דמהני ויתור, ואין זה בגדר הקנאה. וצריך תלמוד.

ב. כשחל על דבר שיש בעולם

הנה בשולחן ערוך (ח"מ סי' ר"ט סעי' ד') איכא דעת המרדכי דבמקנה דבר שלא בא לעולם ביחד עם דבר שבא לעולם, תליא בקני את וחמור. אמנם כתב הגרע"א (תניינא סי' צ"ז) דליכא למאן דאמר דקנה הכל, והא דמבואר בשולחן ערוך הנ"ל היינו דקנה רק מחצה. והביא ראייה מסוגיא דיכיר (קידושין ע"ח ב') שהבאנו לעיל בתירוץ א', דאמרינן דנכסים שנפלו לו לאחר מכן, הוי דבר שלא בא לעולם והאב אינו יכול להקנותם לבנו, ותיקשי דאכתי גס דבר שלא בא לעולם יכול להקנות, דיקנה אותו ביחד עם דבר שבא לעולם.

ג. יקנה דבר שבא לעולם באודיאת

וכי תימא דבסוגיא דיכיר איירי באופן דלית ליה להקנות גס דבר שבא לעולם, אך כתב הגרע"א דדוחק לאוקמה בגברא ערטילאי דלית ליה כלום.

אמנם לכאורה אף בגברא ערטילאי יודה שיש לו ויועיל משום אודיאת, וכמו שכתב הגרע"א במקום אחר (בתשו"י שהוציא הגר"ד גרינמן סי' כ"ה).

ד. הוה כשדה זו

הנה העירו על פירוש הטור, הא בטור (ח"מ סי' ר"א) מביא שיטת רבינו תם, דאע"פ דאין אדם מקנה דבר שלא בא לרשותו, כגון מה שאירש מאבא מכור לך, מכל מקום היינו דוקא בסתם אבל אם פירש ואמר שדה זו שאירש מאבא מכור לך, קנה. וכתב בנתיבות המשפט (שם ביאורים סק"ב) דחלק הבכורה חשיבא כשדה זו, דהא רבינו תם הביא ראייה מהא (בבא בתרא קנ"ט א') דבכור שמוכר בנכסי אביו, ואם כן מאי הוקשה מהך דעשו.

ראשון ליצירה או לרחם

הנה הבאנו לעיל שתירצו בבעלי התוספות, דבאמת גס בלא המכירה היה יעקב הבכור, דהרי הוא נוצר ראשון, והמכירה היתה רק כדי שעשיו לא יערער. ויש לעיין בדבריהם מהסוגיא ביבמות:

א. ראשון ליצירה או להרחם

הנה דבריו תליא בהא דיש לדון אי בכור היינו הראשון ליצירה או הראשון שיצא מהרחם, כגון שהיו לאדם ב' נשים אחת ילדה לז' חדשים ואחת ילדה אחר כך לט' חדשים וזה שנולד אחר כך נוצר ראשון, מי הבכור.

ובבעלי התוספות על התורה (מושב זקנים) סברי דאזלינן בתר היצירה שהוא ראשית אונו, ובתאומים הא הוי כשפורת ואם כן היוצא שני הוא הראשון ליצירה. ולפי זה תירצו בבעלי התוספות הנ"ל דבאמת גס בלא המכירה היה יעקב הבכור, דהרי הוא נוצר ראשון.

וזה חידוש גדול למעשה דבתאומים השני הוא הבכור לנחלה. ומכל מקום לענין הלכה כתב בחכמת שלמה (למהר"ש"ק, ח"מ סי' רע"ח) דשמע דיש סוברים כן אך אינו למעשה.

ב. רק אח בכור מייבם

הנה מקשינן בסוגיא ביבמות (כ"ד א') אימא שרק האח הבכור מייבם אבל אח פשוט לא מייבם כלל, ומשנינן, אם כן אשת אחיו שלא היה בעולמו (והיינו שנולד אחר שמת האח), לא משכחת לה, דהרי האח הנולד אחר מיתת אחיו הראשון, ודאי אינו בכור שהרי הוא נולד אחר האח המת. אלא מוכח שגם אח פשוט שייך במצות יבום.

אמנם אם איתא לדברי בעלי התוספות, הרי משכחת לה שהאח שנולד אחר כך הוא הבכור, והוא שהבכור שנוצר ראשון נולד אחר כך והפשוט שנולד קודם יש לו אשה ומת.

ג. זיכו לו אשה

וכי תימא הרי אין קטן יכול לקדש אשה, ואם כן היאך היה להפשוט אשה כשהיה תינוק, אך נימא דזיכו לו אשה, וכדינא דהר"י ברזילי (המובא באבני מילואים סי' א'), ובתשובות הגרע"א דבסוף שאגת אריה השלם), ואע"ג דיכול למחות, מכל מקום כל שאינו מוחה שפיר דמי.

אך בתשובות הגרע"א (ח"ג סי' פ') דן אם מהני לך חזק וקני בדבר שלא בא לעולם, ואייתי דמדברי הרמ"ה המובא בטור איכא למילף דלא מהני. ועיין קצות החושן (סי' קכ"ג סק"א) ובחזון איש (אה"ע נשים סי' נ"ח סק"ו).

תירוץ ה' – פסיקה

יש ליישב דעבור הלחם ונזיד עדשים התחייב עשו ליתן חלק הבכורה מדין פסיקה כשיבוא לעולם.

אך תליא אם מהני פסיקה להתחייב על דבר מסויים. ובקצות החושן (סי' של"ב סק"ו) כתב שאם הבטיח לשכיר בשכרו דבר שלא בא לעולם כגון פירות דקל, ולא אמר דקל לפירות, נמי מחוייב ליתן שכרו, דלא גרע מהבטיח לו חפץ דלא קנה החפץ ואפילו הכי בדמיו מיהו נתחייב, ואם כן הוא הדין בדבר שלא בא לעולם בדמיו מיהא נתחייב. [ועיין בחזון איש אה"ע נשים].

תירוץ ו' – מהני בכדי חייו

באור החיים תירץ דהא מבואר בגמרא בבא מציעא (שם ט"ז א') דמהני מכירה בדבר שלא בא לעולם לכדי חייו, והכי נמי עשו מכר הבכורה כדי שיהא לו לאכול.

תירוץ ז' – שם בכור לענין העבודה

יש ליישב דהמכירה לא היתה על הירושה אלא על שם בכור לענין העבודה וזה הוה בעולם.

וכעין זה תירץ בברטנורא (עה"ת) דהכא לא איירי כלפי ירושת פי שנים בנכסים, אלא איירי בדברים רוחניים ועבודת בית המקדש, ובוזה נהיה כבר בחיי אבא בכור במציאות והוה דבר שבא לעולם.

תירוץ ח – באמת יעקה היה הבכור

בבעלי התוספות תירצו דבאמת גס בלא המכירה היה יעקב הבכור, דהרי הוא נוצר ראשון, והמכירה היתה רק כדי שעשיו לא יערער. ועיין לקמן מה שהקשינו על דבריהם מהסוגיא ביבמות.

תירוץ ט' – עשו הסתלק מהבכורה

הנה מבואר בגמרא בבא בתרא (קכ"ד א') דאע"ג דירש אינו יכול להסתלק מירושתו, מכל מקום בכור יכול להסתלק מחלק הבכורה קודם החלוקה, דכיון דאומר איני נוטל דבריו קיימים ולא מצי הדר ביה, [וטעמא, דמתנה קרייה רחמנא, דכתיב 'לתת לו פי שנים'].

ומוכיח בקצות החושן (סי' רע"ח סק"ג) דמהני הסילוק גם בחיי האב. ולפי זה מיישב קושיין, דלא היתה כאן מכירה בהבכורה, אלא בהא דאמר עשו 'למה זה לי בכורה', סילוק עצמו מהבכורה.

והקשה בני רפאל יונה ז"ל, היאך יעקב קיבל פי שנים, נהי דעשו יכול להסתלק מחלק הבכורה, מכל מקום אינו יכול להסתלק מחלק הפשוט, אלא שניהם הוה פשוטים, ויטלו כל אחד מחצה, והרי משמע דלאחר המכירה הוה יעקב הבכור ועשו הפשוט.

ויש לדון ליישב דעת קצות החושן, דאהני מכירת עשו דנעשה פשוט, ואחר כך כיון דיצחק הסכים חיילא הנחלה דר' יוחנן בן ברוקה, שהתורה נתנה רשות לאב להנחיל לכל מי שירצה, וזכה יעקב ב' החלקים דעשו. [אמנם לפני שעשו הסתלק לא מצי להנחיל, דחלק בכורה לא מצי להנחיל, דכתיב לא יוכל לבכר. ועיין מה שהבאנו בזה ביתר ביאור בגליון פרשת תולדות תשע"ח].

תירוץ י' – מה שאירש היום

הנה תירץ הבעל הטורים בפירוש הטורים הארוך על התורה, דהנה איתא בגמרא בבא מציעא (שם ט"ז א') דאע"פ שהאומר מה שאירש מאבא מכור לך, לא קנה מכיון דהוה דבר שלא בא לעולם, אבל האומר מה שאירש מן אבא היום מכור לך, קנה, שזה תקנת חכמים משום כבוד אביו, [פירש רש"י, דצריך מעות לקבורתו ולתכריכין, ומוזהר בכבוד אביו שלא לשהותו בבזיון].

מעתה פירש בבעל הטורים, שיעקב אבינו לא קנה ממנו אלא מה שאירש מאבא היום, רק עשו בבזותו את הבכורה אמר אני מוכרה לך לעולם, וכיון דחל הקנין לענין כדי חייו של היום, דזה מהני מתקנת חכמים, שוב חייל על הכל.

א. עבודה היתה בחייו

כעין זה תירץ בפנים יפות, דהבכורה היתה גם על הנחלה, וגם על העבודה, והעבודה היתה לו כבר בחיי אביו, והשתא הוה כמוכר דבר

קידושין גמורים, ולכן אין בהם כרת משום אשח אה, ולפי האבני מלואים יש בזה משום אשח אה, שהקידושין הם קידושין רגילים לכל דבר ולכל דיני התורה אין בהם שום קולא ורק לענין איסורה לשוק הקילה התורה שלא יהיה בו חיוב מיתה מגזירת הכתוב. מעתה הכי נמי לענין אשת קטן, לדעת הפני יהושע מכיון דגלי קרא דאינו חייב משום אשת איש, אם כן אף אם לא ימחה וחל קדושי הקטן, מכל מקום תפסי קדושין לאחר וחייב משום אשת איש של השני, משא"כ לאבני מלואים הוה מיעוט רק לענין אשת איש, ולא תפסי קדושי השני.

ד. נתקדשה לאחיו של הקטן

תו, דאף אם נימא כהפני יהושע דקדושי אחר תופסין, מכל מקום נימא דנתקדשה לאחיו של הקטן, דאם לא ימחה לא תפסי קדושין מפאת איסור אשת אה, דהרי לענין האיסור אשת אה חייב כרת, דיש לומר דחידושה דקרא "אשת איש" פרט לאשת קטן דפטור ממיתה היינו רק לענין אשת איש ולא לענין אשת אה. [א"ה. אמנם תיקשי דהרי כתב בפני יהושע דמשכחת לה אשת שני מתים, מבואר דסבר שגם ליכא איסורא דאשת אה של הקטן].

ה. מיושב קושיין מסימן הקודם

הנה אם נימא דממעטינן אשת קטן גם לענין אשת אה, [א"ה. כמבואר לפני יהושע ה"ל], אם כן ניחא קושיין דנוקי קרא דאשת אחיו שלא היה בעולמו, ביעוד או בגוונא דהר"י ברזילי, דהרי אם ליכא מיתה דאשת אה אם כן גם ליכא יבום.

חל הקנין בהולדות

הנה כתב בתרומת הדשן (פסקים וכתבים ס"י ק"ל) בישראל שיש לו בהמה, ואמר לפועל נכרי שיטפל בהמות ותמורת עבודתו יהא לו הולדות ונולד זכר, הפועל קנה הולד, וממילא הולד פטור מהבכורה כדין בהמת נכרי, אע"פ דאחר כך הבעלים פייסוהו בכסף. [והקנין הוא בכסף מכה הא דהנכרי עובד עבדו. וצירף זאת להא שהבהמה היתה חולבת]. ודברי התרומת הדשן נפסקו ברמ"א (יו"ד ס"י ש"ב טע' ז).

והוכיח הכי מהא שלבן התנה עם יעקב אבינו שיקנה הוולדות, בשכר דמטפל וטורח בהבהמות, וחל הקנין אע"פ דהולדות לא היו בעולם.

והקשה בתרומת הדשן היאך באמת קנה, הא הוה דבר שלא בא לעולם.

א. דקל לפירותיו

כתב בתרומת הדשן דהקנין הוה כדקל לפירותיו, דמתקנינן הלשון, ונעשה כאומר לו קנה בהמה לולדותיה. ותיקשי אם כן בכל פירות דקל נימא הכי.

ב. בקצות החושן

הנה בקצות החושן (ס"י של"ב סק"ו) כתב דלמה שכתב דקודם מתן תורה שאנן, אתי שפיר.

תו כתב בקצות החושן, דהוה ליה פסיקה עבור המקח, שהמבטיח לשכיר בשכרו דבר שלא בא לעולם, נתחייב גם בדבר שלא בא לעולם. [וכעין הא שכתבנו לעיל בתירוץ ה'].

ג. בדיניהם

הנה לכאורה אפשר לומר הכא הא דאמרין בגמרא בבא קמא (ק"י"ד א') דנכרי וישראל שבאו לדון, מצי ישראל לומר לנכרי כך דינכם, דבדיניהם דיינינן, ולבן היה בן נח. והלכך שפיר זכה יעקב בעקודים ונקודים וברודים.

אך יעקב הא יכול לחזור בו, ותליא במה שכתבנו לעיל בתירוץ ג', [והבאנו מתוספות דמעמד שלשת].

אך אם הקנין על דבר שלא בא לעולם, הא כסף לר' יוחנן אינו קונה בבני נח ובזה לא מהני דיניהם, ומשיכה לא שייך. אך בתרומת הדשן אתי עלה מפאת דבר שלא בא לעולם. [נענין בתשובות חתם סופר יו"ד ס"י ש"יא מה שכתב על האי פסקי מהרא"י].

והשתא יש לעיין נמי בעובדא דתרומת הדשן דיפקע קודשה בכורה דיאמר ישראל לנכרי שקנה, מפאת כך דינכם.

ואולי נימא דכיון דאם ירצה ישראל יכול לבטל המקח מפאת כך דינינו, אין כאן בעלות כולי האי לפטור מן הבכורה.

תו העירוני דאם יחול קנין הנכרי רק בעת שבא לעולם, לא תפקע קדושת בכורה דאמרין עלה דברי הרב דברי התלמיד דברי מי שומעין. אך לפי זה אם כן מה יועיל דהיה דקל לפירותיו דאכתי קנינו בפירות רק כד נולדו.

[והנה שאר פוסקים פליגי על הר"י ברזילי, וצריך לומר דסברת המחלוקת אם חשיבא זכות שיהא לו אשה, ואע"ג דכתב הרא"ש (קידושין פ"ב ס"י ז') דבגילה דעתו לשדכן מהני לקדש לו אשה מדין זכות, התם גילה דעתו אבל בלא גלוי דעת יש לומר דסברי הפוסקים דלא הוה זכות, אבל דעת הר"י ברזילי דהוה זכות].

ד. מיעד אדם לבנו קטן

הנה לכאורה משכחת לה אף להחולקים על הר"י ברזילי, דהנה איתא בסוגיא בקידושין (י"ט א') בעי ריש לקיש האם מיעד אדם לבנו קטן, ודייקינן מדקתני אשת איש פרט לאשת קטן דפטור ממיתה, ועל כרחך משכחת לה אשה לקטן רק על ידי יעוד, ודחינן דמשכחת לה על ידי יבום. ומסקינן מדרי' ינאי דאין יעוד לקטן.

[ורש"י (שם) באמת קנאה מן התורה ביבום, ולתוספות (שם) לא קנאה וקא משמע לן קרא דלא קנאה, ואם תאמר ביעוד נמי אימא דקא משמע לן קרא דלא מהני, יש לומר דביבום סלקא דעתך שיקנה דלא בעינן דעת, אבל ביעוד לא סבירא לן דקרא חדית לן דלא קנאה].

מעתה אם לענין בכור אזלינן בתר יצירה, אם כן אם נימא כחד גיסא דריש לקיש דיש יעוד לקטן, אכתי אימא שרק בכור מייבם, ומכל מקום משכחת לה אשת אחיו שלא היה בעולמו, באופן שיעד לבנו קטן שנוולד קודם ומת קודם לידת הבכור.

קושיא על ר"י ברזילי

הנה הבאנו לעיל הסוגיא בקידושין (י"ט א') דילפינן מקרא "אשת איש" פרט לאשת קטן, ומקשינן בגמרא היאך משכחת אשה לקטן, הרי קטן לא יכול לקדש אשה, ואמרין דמשכחת לה או במיעד לבנו קטן, [אם נימא דמיעד בנו קטן], או ביבום בן תשע שנים ויום אחד הבא על יבמתו.

ותיקשי על שיטת ר"י ברזילי הנ"ל, דנוקי לה בכהאי גוונא שזיכו לקטן.

ומיישב בשאגת אריה (הוספות ס"י א') דבכהאי גוונא בלאו הכי פטור ממיתה מפאת דהוה התראת ספק, דהרי אם הגדילו יכולין למחות, נמצא הקידושין שקידש לו אביו תלויים ועומדים משעה שקידשה עד שעה שיגדיל שמא ימחה, ואם לא ימחה משהגדיל הוה קידושין למפרע, ואם כן הוה ליה אשה זו שקידשה לו אביו ספק אשת איש, דספק ימחה משיגדיל ספק לא ימחה, ואם כן לא בעינן קרא למעוטי אשת קטן בכהאי גוונא, דבלא קרא נמי ידענא דפטור דספק נפשות להקל שמא ימחה משיגדיל. [וכתב דגם למאן דאמר התראת ספק שמיה התראה מכל מקום היכי שהעובר עבירה בעצמו אינו יודע, ודאי אינו חייב].

ולכאורה תיקשי דאכתי משכחת לה בכמה גווני דהוה ודאי מיתה.

א. היה גוסס

הנה לענ"ד אכתי משכחת לה שזינתה כשהיה גוסס דרוב גוססין למיתה וידעינן שלא ימחה.

ב. אחר כך נשתטה

אי נמי שקידשה כשהיה קטן ואחר כך נשתטה, ואם כן אין מחאתו מחאה ולא הוה התראת ספק לומר שמא ישתפה.

[אולי כיון דלשמא ימות חיישינן ולא אזלינן בתר חזקה, הכי נמי חיישינן שמא ישתפה, אם נימא דשמא ימות חשש דאורייתא, וברשב"א בריש נדרים (סוף ג' ב') כתב דשמא ימות רק חשש דרבנן].

ג. נתקדשה גם לגדול

אי נמי בעינן קרא דאשת איש פרט לאשת קטן, באופן שנתקדשה אחר כך לגדול וזינתה, דודאי חייב מיתה, דממה נפשך אם לא ימחה הוה אשת הקטן, ואם ימחה הוה אשת איש של השני, אך לבתר קרא דפרט לאשת קטן פטור ממיתה.

וכי תימא דבכהאי גוונא גם לאחר קרא חייב מיתה, דקדושי אחר תופסין על אשת קטן. [א"ה. והרי בסוגיא משמע דקא חדית לן קרא דפטור ממיתה, דילפינן אשת איש ולא אשת קטן].

אך הא תליא בפלוגתא פני יהושע (מ"ג א' ד"ה אמר רב חסדא) ואבני מלואים (ס"י מ"ד סק"ד ד"ה ולפמ"ש) בחצי שפחה חצי בת חורין דאין מיתה מצד אשת איש, אי קדושי אחר תופסין.

[א"ה. היינו דפליגי בגדר הקידושין האלו של חצי שפחה, שלפי הפני יהושע אין אלו

עניי שבת

המזון והוה כעקר רגליו, ובכהאי גוונא ודאי אינו מברך אשר נתן. אך יש לומר דמכל מקום הרי דעתו לומר ברכה רביעית ואם כן לא הוה כעקר רגליו אף לענין ברכת המזון של שבת. וצריך עיון בזה.

ג. כל המצוה דרבנן רק כך

תו יש לדון לדחות עיקר הדין, דבלא אכל כדי שביעה דכל חיובו מדרבנן, יש לומר דאם אינו יודע הטוב והמטיב לא יברך כלל, דהרי מדאורייתא אין כאן שום מצוה, ומדרבנן הרי לא מצי לקיימו כתקנת חז"ל שתיקנו גם ברכה רביעית.

אך יש לומר דדילמא הכא שאני, וכמו דחזינן דאומר בעצמו אמן אחר בונה ירושלים כיון שגמר ברכות דאורייתא, וזה קאמר אף בלא אכל כדי שביעה, ולא אמרינן דעכשיו כל חיובו רק בכל הד' ברכות.

ד. נידון דערוגת הבשם

הנה מצאנו כעין נידון הנ"ל בתשובות ערוגת הבשם, דהנה קיימא לן (סוכה י"ד ב') דאף היכא דחכמים הוסיפו פרטים על צורת המצוה דאורייתא, מכל מקום היכא דאנוס מלקיים הפרטים, יקיים מיהת הדאורייתא, כגון שיישב בסוכת נסרים כשאין לו סוכה אחרת.

ודן בערוגת הבשם (או"ח סי' ב') מהו בכגון שמיני של סוכות בחוץ לארץ, שמצוות סוכה רק מדרבנן, ויש לו רק סוכת נסרים הכשירה מן התורה ופסולה מדרבנן, האם חייב לשבת בהאי סוכה. [וכמו כן הנידון בחול המועד ויש אתרוג הכשר מן התורה ופסול מדרבנן האם יטלנו].

דבשלמא כשחייב במצוה מדאורייתא, אם כן כשאינו יכול לקיימנו באופן שייצא מדרבנן, עכ"פ יקיימנו באופן שייצא מדאורייתא, אמנם הכא דבין כך אינו חייב אלא מדרבנן, אם כן נימא דאינו חייב, דהרי מדאורייתא אין כאן מצוה, ומדרבנן הרי לא מצי לקיימו כתקנת חז"ל.

ואסיק דבאמת אינו חייב. אך אחד מגדולי הדור שליט"א קאמר דחייב. [בערוגת הבשם הביא ראייה מריטב"א בסוכה (י"ד ב') דאינו חייב. ויש לדחות].

מעתה יש לעיין אם גם לענין הטוב והמטיב נימא הכי, דמכיון דבלא אכל כדי שביעה כל חיובו לברך הוא רק מדרבנן, אם כן נימא דחיובו הוא רק אם יודע גם הטוב והמטיב, שכך מברך כתקנת חכמים. [או שיש לחלק כמו שכתבנו באות הקודם].

סעודת שבת בתוספת

הנה יש לדון באכל סעודה הראשונה בשבת בתוספת שבת מבעוד יום, ושכח להזכיר רצה, האם חוזר ומברך.

א. סעודת שבת בתוספת

הנה נחלקו קמאי אם יכול לקיים סעודה ראשונה בתוספת שבת לפניה, דעת תוספות בריש ערבי פסחים (צ"ט ב' ד"ה עד שתחשך) בשם הר"י מקורביל דמהני, ודעת רבינו יהודה בתוספות (ש) דיש לומר דלא מהני. [ועיין תוספות כתובות (מ"ז א' ד"ה דמסר לה) דכתבו דליכא מצות שמחה בתוספת שבת ואם כן יש לומר דאינו מקיים סעודת שבת].

ואייתי במשנה ברורה (סי' רס"ז סק"ה) בסתמא דאפשר לאכול הסעודה מבעוד יום, והוסיף דיש אומרים שיהיה למשוך סעודתו עד הלילה ויאכל כזית בלילה, וכתב דלכתחילה נכון לחוש לדבריהם.

ב. לחשוש לסוברים שלא יצא

מעתה יש לעיין בנידון דידן בגמר מבעוד יום ושכח רצה, האם נימא דאינו חוזר ומברך, לחוש להסוברים שלא יצא, וכמו דחזינן בסעודה שלישית דחיישינן להסוברים דיצא במיני תרגימא ובשכח רצה אינו חוזר.

ג. מספק יצא ידי חובתו

אך יש לדון לא כך, דאף אם האי פלוגתא הוה ספיקא, הא אמרינן דספיקא דרבנן לקולא, ונמצא דיצא ידי חובתו.

והרי כעין זה חזינן בספירת העומר (משנה ברורה סי' תפ"ט ס"ק י"ד) דמברכינן בין השמשות כיון דיצא ידי חובתו מחמת דהוה ספק דרבנן, ואם כן הכי נמי הכא חשיבא סעודה חיובית.

ועדיין צריך תלמוד. ושאלתי את הגי"ר רבי יחזקאל ראטה שליט"א ואמר דודאי חוזר ומברך.

ברכה רביעית יהא בלילה

הנה איתא בשולחן ערוך (סי' קפ"ח ס"ג י"י) היה אוכל סעודתו בשבת, והגיע צאת הכוכבים, מזכיר של שבת בברכת המזון, אע"פ דעכשיו הוה מוצאי שבת, דאזלינן בתר תחילת הסעודה.

וכתב במגן אברהם (סי' רע"א ס"ק י"ד) דאע"פ שפסק המחבר דאזלינן בתר התחלת הסעודה, מכל מקום ספוקי מספקא ליה.

ולפי זה כתב בביאור הלכה (שם סי' י"י) בבירך לאחר צאת הכוכבים ושכח להזכיר רצה או יעלה ויבא ונזכר קודם שפתח בהטוב והמטיב, אינו מברך אשר נתן וכו'. דמספק אין לברך שום ברכה בשם ומלכות. [ונפקא מינה להכרעת הביאור הלכה דבעלמא בשכח בראש חודש ובסעודה שלישית אומר אשר נתן בשם ומלכות].

מעתה יש לעיין כשיכול לומר הברכה של "אשר נתן" עוד לפני השקיעה, אבל ברכה רביעית יספיק לומר רק לאחר השקיעה, האם יאמר "אשר נתן" בשם ומלכות.

א. צדדי הספק

צדדי הספק, מי אמרינן דלא יאמר אשר נתן, דהרי נהי דיאמר הברכה דאשר נתן בשבת, אבל גמר ברכת המזון לא יהא בשבת, ובעינן דכל הברכת המזון תהא בשבת, או דילמא יאמר, דקפדינן רק בזמן הברכה שיהא בשבת.

ובהשפקה הראשונה היה יותר נראה כהצד השני, דלא בעינן שיהא כל ברכת המזון בשבת וסגי בזמן ההזכרה.

ב. על הניסים

כמו כן יש לעיין לענין על הניסים ביום האחרון של חנוכה, למאן דלא אזיל בתר תחילת הסעודה, וברכה השניה של ברכת המזון עדיין יאמר בחנוכה, אבל ברכה שלישית תהא כבר במוצאי חנוכה.

ג. לענין רצה

כמו כן יש לעיין לענין רצה, אם יאמר רצה כאשר סיום ברכה השלישית יהא אחר השקיעה, אך בזה אין נפקותא למאי דקיימא לן דאזלינן בתר תחילת סעודה, וכל הנידון באשר נתן.

ד. יום טוב שני של גלויות

הנה יש לומר דתליא בזה בבן חוץ לארץ שהתפלל מנחה של יום טוב שני של גלויות בארץ ישראל, ובהיותו באמצע שמונה עשרה במודים, החליט בדעתו לגור בארץ ישראל, ועכשיו אינו נוהג יום טוב שני.

והנה אם עדיין לא התפלל מנחה כלל, יש לומר דיתפלל מנחה של חול, אבל השתא דבסוף התפילה נתחלף לחול, יש לדון האם תעלה לו התפילה של יום טוב מכיון דבשעה שהתחיל להתפלל היה יום טוב, או דילמא לא תעלה לו, דבעינן שיהא כל התפילה ביום טוב למיהוי תפילת יום טוב, אלא צריך לחזור ולהתפלל מנחה של חול. ותליא בנידון הנ"ל.

הרביעית אינו לעיכובא

הנה יש לדון דאם אינו יודע לברך ברכה הרביעית דברכת המזון, מכל מקום יברך ג' הראשונות, כיון דברכה רביעית הוה רק מדרבנן.

מעתה בנידון דידן ודאי יאמר אשר נתן, דהרי הברכה רביעית אינו לעיכובא, ויצא ידי חובתו בג' ברכות הראשונות, ואם כן לא איכפת לן שהברכה הרביעית הוא במוצאי שבת.

א. בדרבנן אינם מעכבים

הנה דברינו הם לפי מה שכתב במשנה ברורה (סי' קצ"ד ס"ק י"ג) דאיכא פלוגתא אם ג' ברכות מעכבות זה את זה, וכתב לדינא דאם אכל כדי שביעה, יברך אף ביודע רק ברכה אחת, דספק דאורייתא לחומרא, אבל אם אכל רק כזית וחייב לברך רק מדרבנן, יאמר רק ביודע שלשתם, כיון דהוי ספיקא, ואזלינן בדיני דרבנן לקולא.

והרי ברכה רביעית הוא רק מדרבנן, ואם כן באינו יודע לברך אותו, נימא ספק דרבנן לקולא ואינו מעכב ויברך רק הג' ברכות.

ב. כעקר רגליו

אמנם עדיין יש לדון לענין נידון דידן אם באמת יברך אשר נתן, דהרי אם אמרינן דבג' ברכות סגי, אם כן לאחר ברכה השלישית כבר גמר ברכת

בעזה"י ניתן לקבל את הגליון מידי שבוע במייל: L5703949@gmail.com

זאת למודעי הדברים הנדפסים כאן אינם תמיד בלשונו של רבינו זצ"ל, מפאת שלפעמים דרכו היתה לכתוב בקצרה, ולתועלת המעיינים היה מן הצורך להוסיף תיבות קישור והסבר. הרבה פעמים האריך רבינו בכמה דרכים ואופנים באותו ענין, ולפעמים עשר ידות על הנדפס כאן, ע"כ במקום שהאריך העתקנו רק חלק מהדברים.